

ТИБОР ЖИВКОВИЋ

РАМА У ТИТУЛАТУРИ УГАРСКИХ КРАЉЕВА

Жупа Рама је током треће деценије XII века била укључена у краљевску титулатуру угарских владара. Основно питање је под каквим околностима се ово догодило. Током средњег века Рама је постала саставни део Босне што је дало основу угарским краљевима да себе сматрају и босанским владарима. Анализом расположивих извора произилази да Рама у почетку није била део Босне и да је ова жупа ушла у краљевску титулу угарских владара путем брачних веза владајућих породица у Угарској и Рашкој.

Почетком XII века титулатура угарских владара почиње да се мења јер угарски краљеви у њу уносе оне земље које су у то време стекли. У претходном раздобљу, почев од Стефана I (997–1038), угарски владар је искључиво *Ungarorum rex* или *rex Hungariae*.¹ Изузетно се користи и титула *rex Pannoniae*,² која несумњиво стоји као синоним за *Ungariae*.³ Од 1102. године титулатура угарских краљева гласи: *dei gratia rex Ungarie, Chroatie atque Dalmatie*,⁴ да би нешто доцније, почев од 1138. године,⁵ била проширена додавањем Раме, *dei gratia Hungarie, Dalmacie, Chroacie Rameque rex*.⁶ Од 1203. године, у титула-

¹ *Diplomata Hungariae Antiquissima*, I, ed. G. Györffy, Budapest 1992, No 5/II, 39; No 8, 49; No 12, 72 (= DH); *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, II, ed. T. Smičiklas, Zagrabiae 1904, No 1 (= CD II).

² *Andreas dei annuente clementia Pannoniorum invictus rex*; упор. DH, No 43/I, 149.

³ Ово потврђују и натписи на новцу угарских владара Петра (1038–1041, 1044–1046), Беле I (1060–1063), Саломона (1063–1074), Гезе I (1074–1077), Ладислава I (1077–1095), итд., где се на реверсу јавља натпис *PANNONIA*; упор. L. Huszár, *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis Heute*, München 1979, No 6, No 12, No 14, No 20 (= Huszár, *Münzkatalog*). У XIII веку са реверса је истиснута *PANNONIA* и замењује је *UNGARIA*.

⁴ CD II, No 6.

⁵ У историографији се обично не узима у разматрање повеља краља Коломана од 15. јуна 1103. године, у којој се он јавља и као *rex Rame*, јер је у питању препис из 1367. године из архива сплитског каптала, у науци одавно оцењен као фалсификат; упор. F. Šišić, *Poviest Hrvata za kraljeva iz doma Aгpadovića (1102–1301) I*, Zagreb 1944, 59.

⁶ CD II, No 46, No 48 (1141), No 49 (1142), No 52 (1142), No 53 (1143), No 83 — No 84 (1158), No 93 (1163), No 100 (1166), No 136 (1175); No 178 (1182), No 181 (1183); No 327–328 (1200), etc.

туру угарских краљева улази и Србија — *Hungarie, Dalmatie, Croatie, Rame, Servieque rex*.⁷

Сачувани дипломатички извори на основу којих се утврђује титулатура угарских владара нису једнаке вредности. Оригинале повеље из XII века готово и да нису сачуване. Повеља у којој се Коломан јавља као *rex Ungarie, Chroatie atque Dalmatie*, сачувана је у копијалној књизи опатица Св. Марије у Задру.⁸ Повеља из 1138. године у којој се краљ Бела II јавља као *Hungarie, Dalmacie, Chroacie Rameque rex* налази се у препису у рукопису из XVIII века *Mensa episcopalis — Donationales*, сплитске епископије.⁹ У истом рукопису налазе се и преписи повеља Гезе II из 1143, обе повеље Гезе II из 1158, као и Стефана III из 1163. и 1166. године. Једна повеља Гезе II из 1142. године Сплићанима објављена је код Д. Фарлатија,¹⁰ док је повеља истог краља из 1142. године Трогирианима први пут објављена код Ивана Лучића (*Lucius*), а потом и код Фарлатија.¹¹ Најзад, повеља Беле III из 1175. године којом потврђује поседе заребачком каптолу сачувана је у *Liber privilegiorum episcopatus Zagrabienensis*.¹²

Од свих побројаних повеља угарских краљева у којима се јавља *rex Rame* једино се за повељу Гезе II из 1142. године,¹³ којом потврђује стара права Сплићанима, наводи да је оригинал који се чува у Дворском архиву у Бечу у серији *Spalato 175/29 — XVI/229*.¹⁴ И. Кукуљевић, за разлику од Т. Смичикласа, наводи ову повељу према препису из сплитског каптола.¹⁵ Нада Клаић, додуше без додатне аргументације, сматра да је ова повеља фалсификат и да спада у групу тзв. сплитских фалсификата.¹⁶

Анализирајући све овде наведене повеље угарских владара у којима се јавља *rex Rame*, Н. Клаић је закључила да Арпадовићи не користе овај наслов све до 1180. године, односно да Рама улази у њихову титулатуру после смрти византијског цара Манојла I.¹⁷ Даља истраживања овог питања одвела су Наду Клаић до закључка да је Манојло I доделио титулу *rex Rame* угарском принцу Бели, који је у међувремену променио веру и сходно овоме и име у Алексије. Када је 1172. године овај угарски принц ступио на угарски престо као краљ Бе-

⁷ Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, III, ed. T. Smičiklas, Zagreb 1905, No 16 (= CD III).

⁸ CD II, 10.

⁹ CD II, 47.

¹⁰ Illyricum sacrum, I–VIII, ed. D. Farlati, Venetiis 1751–1819, III, 174 (= Illyr. sacrum).

¹¹ De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex, ed. Ioh. Lucius, Amstelodami 1666, l. VI c. II (= De regno); Illyr. sacrum IV, 330 (делимично објављена).

¹² CD II, 140.

¹³ Види нап. 10.

¹⁴ CD II, 49.

¹⁵ Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, II, ed. I. Kukuljević — Sakcinski, Zagreb 1874, No 48, 34.

¹⁶ N. Klaić, Srednjovjekovna Bosna, Zagreb 1994, 38.

¹⁷ Ibid. 38.

ла III (1172–1196), добио је могућност да титулу *rex Rame*, после Манојлове смрти, уврсти у до тада коришћену титулатуру угарских краљева.¹⁸

У жељи да ојача своју претпоставку, Н. Клаић се позвала на Ш. Љубића, који је једном приликом навео новац Беле III, кован наводно за његовог боравка у Цариграду, с натписом — *MONETA BELE REGIS R.*¹⁹ Разрешивши *R* као *R(ame)* Н. Клаић је закључила да је то потврда о стицању ове титуле угарског принца за време његовог боравка у Цариграду, па сходно томе извела коначан суд да му је ту титулу доделио византијски цар.

Поменути комад новца Беле III очигледно није био добро описан, будући да тачан натпис гласи: *R + M — ONETA — BELE — REGIS.*²⁰ Натпис на новцу откован је у четири засебне површине омеђене крацима уписаног крста, тако да је сасвим лако уочити почетак и крај натписа. Несумњиво је да *R* долази на самом почетку натписа, па би самом том чињеницом тумачење Наде Клаић отпало.²¹

Још једна битна појединост оспорава мишљење Н. Клаић да је Манојло I принцу Бели-Алексију могао да додели титулу *rex Ramae*. Наводећи Манојлову опширну титулу забележену на једном документу из 1166. године, где титула византијског цара гласи „*исавријски, киликијски, арменски, далматински, угарски, босански (βοσεντικὸς), хрватски, лазички, ивирски, бугарски, српски, жуички, хазарски и гојски*“,²² Н. Клаић закључује да Раму Манојло није уврстио у царски наслов управо зато што је ту област доделио Бели-Алексију.

Систем одржавања вазалних односа између византијског цара и владара друге државе, дозвољавао је употребу искључиво византијских владарских наслова — пре свих архонта. Уосталом и Манојлов владарски наслов је неуобичајен за средњовековног византијског цара²³ и највероватније је одраз Манојлових тежњи да своје спољнополитичке успехе представи на онај исти начин како је то својом опширном титулом чинио знаменити Јустинијан II (527–565) када је веровао да обнавља сјај и моћ некада јединственог Римског царства.²⁴

Увидом у листу наређења околним кнежевима, сачувану у *De cerimoniis*, сасвим се лако уочава наслов којим су византијски цареви ословљавали потчи-

¹⁸ Ibid. 42.

¹⁹ S. Ljubić, *Opis jugoslavenskih novaca*, Zagreb 1875, 195.

²⁰ Huszár, *Münzkatalog*, No 62.

²¹ Увидом у целокупну нумизматичку заоставштину угарских краљева уочава се да је овај натпис јединствен и у литератури још увек није објашњен. Стил слова сасвим је у складу са оним која се налазе на осталим примерцима угарског новца тог раздобља и не виде се било какви источњачки, односно цариградски утицаји, који би ишли у прилог мишљењу да је поменути новац кован у Цариграду.

²² *Novellae et aureae bullae imperatorum post Justinianum*, I, ed. C. E. Zachariae — A. Lingenthal, Athenis 1930, Nov. LXX, 410.

²³ Г. Осипрогорски, *Автократор и самодржац, Византија и Словени*, Београд 1970, 284, нап. 12, упозорава да се ова Манојлова титула „не може узети као нормална титулатура средњовековних византијских царева“.

²⁴ „*Justinianus...Alamannicus, Gothicus, Francicus, Germanicus, Anticus, Alanicus, Vandalicus, Africanus...*“; упор. *Corpus iuris civilis*, *Novellae*, ed. R. Schoell, Berolini 1912, No 17, 117.40 — 42; No 42, 263.29 — 30; No 43, 269.16 — 18, итд.

њене владаре.²⁵ Потврду пружа и Константин Порфирогенит у *De administrando imperio* пишући поглавља о појединим кнежевима и начину на који су стекли владарске наслове — велики архонт или архонт архоната.²⁶ Уз владарски наслов Византија је појединим потчињеним архонтима давала и одређене византијске титуле — патрикије, проконзул — као што је то био случај са захумским кнезом Михаилом Вишевићем.²⁷ У обраћању византијских царева термин *rex* (ῥῆγας) употребљаван је искључиво у случају владара Саксоније, Баварске, Галије и Германије јер су се сами владари ових земаља тако ословљавали.²⁸

Из времена ближег проблематици којом се у овом раду бавимо, биће довољно навести пример сина Стефана Немање, великог жупана Стефана Немањића, који је 1195. године од византијског цара Алексија III Анђела (1195–1203) добио високу титулу севастократора.²⁹

Несумњиво је да су византијски цареви страним владарима које су постављали на власт могли да дају и неке земљишне поседе. Тако је Стефан Немања од Манојла Комнина добио на управу област Дубочицу, која је додељена за наследну њему и његовој породици, али се није имала сматрати као државна тековина Рашке.³⁰ Том приликом, према речима Стефана Првовенчаног, Немања је стекао и „царски сан“, односно неку византијску дворску титулу.³¹ Из наведених примера Стефана Немање и Стефана Немањића, јасно је да је потчињеним владарима византијски цар могао да додели земљишне поседе и неку од византијских дворских титула, али се не види да је могао владара једне независне земље да постави за владара друге земље и да му при томе још додели титулу изван византијских дворских титула.

Мислим да је потпуно јасно на основу горе наведених примера да наслов *rex Rame* у титулатуру угарских краљева није могао да уђе посредством Византије, и да је рад Наде Клаић, иако најновији у низу оних који су се бавили овом темом, за историографију од веома скромног значаја. Најбитнији закључак до којег је дошла Нада Клаић јесте тај да су повеље угарских владара у којима се они јављају као *rex Rame* фалсификати. Ипак, сви ти фалсификати нису у потпуности измишљени документи. Они могу да буду и сасвим веродостојни преписи, могу да садрже измене у оном делу (*dispositio*) који се тиче потврђивања од-

²⁵ Constantini Porphyrogeniti imperatoris De cerimoniis aulae byzantinae, ed I. Reiske, Bonn 1829, 689–691 (= De cerim.)

²⁶ Constantine Porphyrogenitus De administrando imperio, I–II, ed. Gy. Moravcsik — R. J. H. Jenkins, Washington 1967, 40.13, 43.30, 44.13 (= DAI).

²⁷ DAI I, 33.16.

²⁸ De cerim. 689.5 — 12.

²⁹ Хиландарска повеља, Стефан Првовенчани, Сабрана дела, прир. Љ. Јухас-Георгиевска — Т. Јовановић, Београд 1999, 8 (= Сабрана дела); упор. Б. Ферјанчић, Севастократори у Византији, ЗРВИ 11 (1968) 168–170.

³⁰ Житије Светог Симеона, Сабрана дела, 20.

³¹ Ibid. 20, и ц(а)рскыѣмъ саномъ почѣтъ и. Љ. Максимовић, Србија и методи управљања Царством у XII веку, Стефан Немања — Свети Симеон Мироточиви, историја и предање, Београд 2000, 61, сматра такође да је у питању византијска дворска титула. Супротно, М. Благојевић, Жупа Реке и „Дендра“ (ΔΕΝΔΡΑ) Јована Кинама, ЗРВИ 35 (1996) 198.

ређених поседа сплитској или загребачкој цркви, али тешко да могу да садрже измене у титулатури угарских краљева јер та титулатура није била од значаја за фалсификатора. Само у случају да су поменуте повеље у потпуности фалсификоване, дословце измишљене, може се дозволити могућност да је и титулатура угарских краљева погрешно забележена. Међутим, у свим повељама где се јавља *rex Rame*, титулатура угарских владара наведена је сасвим исправно у складу са раздобљем и датумом којим су датиране.

Једина повеља која заиста побуђује сумњу и у погледу титулатуре угарских владара јесте она Коломанова од 1103. године, у којој се овај угарски владар јавља као *Colomanus dei gratia Hungarie, Dalmacie, Chroacie Rameque rex*.³² Већ 1108. године, 25. маја, Коломан се заклиње Трогиранима да ће чувати и бранити права њиховог града, а његова титула гласи: *Colomanus rex Ungarie, Croatie atque Dalmatie*.³³ У повељи рапској цркви из 1111. године, Коломан је опет само *rex Ungarorum... Dalmatie atque Chroatie*.³⁴ У оба случаја Рама не стоји у Коломановој титулатури, па би стога могло да се закључи да је повеља из 1103. године у потпуности фалсификат, односно да је и титулатура угарског владара измишљена. Најбољи доказ да је Коломан 1103. године само краљ Угарске, Далмације и Хрватске, јесте натпис на звонику Св. Марије у Задру из 1105. године, где изричито пише да је он *rex Ungariae, Dalmatiae et Chroatiae*.³⁵

Угарски краљ Стефан II потврдио је јула 1124. године Трогиранима и Сплићанима она права која им је доделио још Коломан, а његова титула гласи *rex Hungarie, Croatie atque Dalmatie*.³⁶ И ова повеља сачувана је само код Лучића.³⁷

Увидом у сачуване повеље, односно преписе повеља угарских владара од 1103–1124. године, може се уочити да Рама у то време не спада у титулатуру угарских владара и да је Коломанова повеља из 1103. године, сачувана у препису из 1367. године, заправо фалсификат у коме је и титулатура угарског краља измишљена.

У једном рукопису из библиотеке бенедиктинског манастира Адмонта узгред се помиње да је угарски краљ Бела II (1131–1141) на сабору у Острогону 1137. године доделио своме сину Ладиславу босански дукат (*Bosnensem ducatum dedit*).³⁸ У већ наведеној повељи Беле II из 1138. године сплитској цркви, угарски краљ је титулисан и као краљ Раме.³⁹ Блиска хронолошка веза ова два податка обично је узимана као полазна основа за испитивање околности под ко-

³² CD II, No 7.

³³ CD II, No 16. Повеља је сачувана код Луција у *De regno* I. III. c. IV и I. VI. c. II; *Illyr. sacrum* IV, 323.

³⁴ CD II, No 19.

³⁵ Р. Михаљчић, *Имена на камену, раносредњовековни натписи на територији Југославије*, Изворна вредност старе српске грађе, Београд 2001, Бр. 33, 154–155.

³⁶ CD II, No 36.

³⁷ CD II, 38; *De regno* I. IV. c. III; *Ioh. Lucius*, *Memorie istoriche di Tragurio, ora detto Trau, Venetia* 1674, 20 (италијанска верзија).

³⁸ CD II, No 45.

³⁹ CD II, No 46.

јима је Рама уведена у титулатуру угарских владара. Само три године доцније Бела II се у једној повељи Сплићанима такође титулише и као *Rameque rex*.⁴⁰ Н. Клаић је упозорила да податак из рукописа адмонтског манастира није исправа, како је то својевремено тврдио Ј. Паулер, већ накнадна белешка, која је настала после смрти Беле II.⁴¹ Међутим, у даљој анализи она закључује да је врло извесно да је податак о расправи на сабору у Острогону о војводству које би требало доделити Ладиславу, веродостојан. Да је Ладислав имао звање војводе недвосмислено потврђују два податка из 1146. године, *Petrus, magister ducis Ladislai* и *Petrus comes, magister Ladislai ducis*.⁴²

Даља анализа података одвела је Наду Клаић до закључка да је 1146. године Ладислав *dux* престолонаследник, а не *dux bosnensis*.⁴³ Према истраживањима које је обавио Ђ. Берфи у Угарској су постојала само три војводства — њитранско, бихарско и шомођско, која су на управу добијали само чланови краљевске породице или изузетни странци.⁴⁴ Н. Клаић сматра да је Ладислављево босанско војводство „на угарском двору заборављено“, јер да га је он имао, то би му донело двојицу супарника — цара Манојла, који је узео наслов босанског владара и правог босанског владара, Борића, који ће пред византијским царем потражити заштиту на угарском двору.⁴⁵

Земље које су једном стечене „не заборављају се“, као што се тешко губе и титуле чак и у случају када су земље политички изгубљене. У државно-правној традицији, једнако поштованој и на Западу и на Истоку, титуле и земље остају у владарској титулатури дуго после губитка земљишних поседа. Средњовековни владари нису се одрицали једном стечених земаља, те су у титулатуру угарски владари уносили и оне земље које су у врло кратком раздобљу заиста надзирали, нпр. Србију и Бугарску, задржавши титуле до XVI века и пада угарске државе.

Чак и да је Ладислав стекао босанско војводство 1137. године само номинално, а да је Босном управљао домаћи бан потчињен угарском краљу односно војводи,⁴⁶ Босна би у титулатури угарских краљева наставила да постоји и даље. Проблем босанског војводства далеко је сложенији када се има у виду истовремена титула угарског краља *rex Rame*. Поставља се питање да ли је тада, дакле у другој четвртини XII века, Рама била синоним за Босну, као што је то постала у XV веку. С друге стране, како објаснити да је једна жупа, мала по обиму, ушла у састав краљевске титуле угарских владара, а далеко крупнија и политички значајнија област — Босна — била тек дукат под номиналном влашћу угарског војводе. Несумњиво је да је у XV веку Рама постала синоним за Босну,

⁴⁰ CD II, No 48.

⁴¹ *Klaić, Srednjovjekovna Bosna*, 45.

⁴² *G. Wenzel, Codex diplomaticus Arpadianus continuatus I, Pest 1860, 57–58.*

⁴³ *Klaić, Srednjovjekovna Bosna*, 47. *Dux* престолонаследник у Угарској ковао је и свој новац, нпр. Бела I и Геза I, упор. *Huszár, Münzkatalog, No 11, No 18.*

⁴⁴ *G. Györffy, Der Aufstand von Koppány, Studia turcica 1971, 195.*

⁴⁵ *Klaić, Srednjovjekovna Bosna*, 50.

⁴⁶ *F. Makk, The Árpáds and the Comneni, Budapest 1989, 33.*

али се чини да је у XII веку разлика између Раме и Босне постојала и да ова два појма нису имала исто географско-политичко значење. У тој чињеници треба тражити и одговор на питање како је Рама ушла у титулатуру угарских владара.

Још је В. Клаић сматрао да су Босном 1137. године, када је у Острогону Ладиславу додељен дукат Босне, управљали домаћи банови, а да се сама Босна добровољно подвргла угарској власти.⁴⁷ Нешто доцније, Ј. Паулер је закључио да Босна није ушла у титулатуру угарских владара јер у претходном раздобљу није имала државно уређење већ су у њој живела слободна племена, која су се добровољно подвргла угарској круни, а да је тек онда Босна спојена са Рамом. Из Паулеровог излагања излази да је Рама освојена оружјем, али у концепту његовог схватања начина на који су у угарску краљевску титулатуру придруживане друге земље — искључиво оне које су имале државно уређење — требало би очекивати да је Рама била озбиљно уређена област са атрибутима државе — што она свакако није била.⁴⁸ Коначан одговор зашто је Рама ушла у угарску краљевску титулу, а не Босна, Паулер није пружио.

На Паулерово и Клаићево размишљање ослонио се и Ф. Шишић закључком да се Босна између 1132. и 1138. године „*sama od svoje volje pridružila Ugarskoj, onako kao 1102. Hrvatska*“.⁴⁹ У међувремену, В. Ђоровић је нешто више пажње од својих претходника посветио самом питању како је Рама уопште признала врховну власт Угарске, прилично опрезно предложивши да се то десило стога што је ова жупа била најближа угарским поседима у Далмацији, одакле су из правца југозапада, од Цетине и Ливна, могли Утри у раздобљу 1134–1136. да продру даље према унутрашњости.⁵⁰ Ђоровићев закључак усвојио је и Ф. Шишић.⁵¹ М. Динић је претпоставио да титула *rex Rame* у титулатури угарских краљева одражава само претензије Угарске на Босну,⁵² што свакако јесте помак у дотадашњем ставу историографије о овом питању, али још увек не решава кључно питање зашто *rex Rame*, а не *rex Bosne*. А. Бабић није узео у обзир Динићеву примедбу о угарским претензијама на Босну, већ се вратио на Ђоровићево размишљање о начину како је Рама доспела под власт Угарске.⁵³ С. Ђирковић је, узевши у обзир сва старија мишљења, закључио како се мора признати да је „име Босне на чудан и још необјашњен начин у угарској краљевској титули заменила Рама“.⁵⁴

Досадашња истраживања о почецима угарске власти над Босном своде се на два закључка, која су очигледно потпуно супротна. Први, да је Босна дошла добровољно под власт угарских краљева, и други, да је потчињена војним пу-

47 V. Klaić, *Poviest Bosne do propasti kraljevstva*, Zagreb 1882, 47–48.

48 J. Паулер, Како и када је Босна припала Угарској, ГЗМ 2 (1890) 120–121.

49 F. Šišić, *Poviest Hrvata za kraljeva iz doma Atrapovića (1102 — 1301)*, Zagreb 1944, 59.

50 В. Ђоровић, *Историја Босне*, Београд 1940, 157 (= *Ђоровић*, *Историја*).

51 Šišić, *Poviest*, 60.

52 *Историја народа Југославије*, I, Београд 1953 (= *ИНЛ*), 516 (*М. Динић*).

53 A. Babić, *Iz istorije srednjovjekovne Bosne*, Sarajevo 1972, 52, nap. 11.

54 С. Ђирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964, 42.

тем. Свакако, ни прва ни друга теорија не објашњавају зашто се само Рама јавља у титулатури угарских краљева, а не Босна. Увидом у објављене повеље угарских владара уочава се да се Рама изједначава са Босном искључиво од XV века. Тако краљ Сигисмунд 31. маја 1405. године каже *Ramae seu Boznae*.⁵⁵ Угарски хроничар Јован Туроци саопштава исто, само другим редоследом *Boznense regnum, quod et Ramam vocamus*.⁵⁶ Овако позни и усамљени примери изједначавања Рама са Босном, или чак Босне са Рамом, извесно откривају да је у претходном вишевековном раздобљу сигурно постојала битна разлика између Босне и Рама.⁵⁷

Разлика између Босне и Рама посведочена је и савременим изворима из прве половине XIV века. Босански бан Стефан II Котроманић назива се у повељи из 1345. године *banus Bosne necnon terrarum Usure, Salis, Dolmine, Crayne, Rame ac totius Cholm princeps et dominus*.⁵⁸ Рама је, дакле, само једна од „земаља“ која улази у титулатуру босанског бана. Две деценије раније, 1322. године, у исправи истог владара, у којој је он титулисан као господар Босне, Соли, Усоге и Доњих Крајева, као сведок се јавља и **УТ РАМЕ КНЕЗЪ ОСТОЌ**.⁵⁹ Исти кнез Рама, Остоја, овога пута наведен с презименом — Прибојевић — јавља се и у повељи Стефана II Котроманића око 1323. године.⁶⁰

Летопис Попа Дукљанина, колико год био непоуздан за рано раздобље историје јужнословенских кнежевина, садржи доста поузданих података за сам крај XI и прву половину XII века. За испитивање географије српских кнежевина одавно је речено да је он веома поуздан извор,⁶¹ али уз све мане он је тек нешто мање поуздан извор за политичку историју истог раздобља. Према Дукљанину Рама је била жупа у области Подгорја (*Submontana*) која је обухватала још и жупе *Onogoste* (Никшић), *Moratia* (Морача), *Comerniza* (Комска), *Piva*, *Netusini* (Невесиње), *Guisemo* (Вишева), *Debreca* (Идбар или Дбар), и *Neret[va]*. Подгорје је било једна од области такозване Тетрархије, односно јединственог краљевства Дукље, уз Зету, Травунију и Хум (*Zenta, Tribunia, Chelmania*).⁶²

Подела коју је Поп Дукљанин забележио наводно је установљена од стране краља Предимира непосредно после смрти византијског цара. Будући да је у питању Јован Цимискије, који је преминуо 10. јануара 976. године, а пошто се раније у тексту већ помиње побуна Рашана и истеривање „Грка“ из Рашке, хро-

⁵⁵ Féjer, CD X, 4, 377.

⁵⁶ Joannis de Thwroc, *Chronica Hungarorum, Scriptorum rerum hungaricarum I*, ed. J. G. Schwandner, Vindobonae 1766, 360 (=Joannis de Thwroc).

⁵⁷ ИИЈ, 316 (*М. Динић*), сматра да је и у XII веку Рама била исто што и Босна.

⁵⁸ L. Thallóczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München–Leipzig 1914, 329.

⁵⁹ Ibid. 8.

⁶⁰ Ibid. 14, **УТ РАМЕ КНЕЗА ОСТОЌ ПРИБОЈЕВИЧЪ**.

⁶¹ F. Rački, *Ocjena starijih izvora za hrvatsku i srbsku poviest Srednjega Vieka*, Književnik 1 (1864) 221; С. Новаковић, Српске области X и XII века, ГСУД 48 (1880) 2.

⁶² Ljetopis Pora Dukljanina, ed. V. Mošin, Zagreb 1950, 75. *Gusiemo, Comerniza* и *Debreca* — решио је М. Динић, Земље херцега Светога Саве, Глас 182, 210, 213, као Вишева, Комску и Идбар.

нологију догађаја није одвише тешко одредити у крај седме деценије X века. У сваком случају Босна не фигурира у овом делу Дукљаниновог Летописа, али већ 1040. године, у време устанка Стефана Војислава против Византије, Дукљанин помиње босанског бана као посебног владара коме се византијски цар обраћа и захтева да војно помогне Византију. Дукљанинов податак о византијском посланству садржи необично тачне елементе који побуђују пажњу. Наиме, за владара Рашке каже да је жупан, за господара Босне да је бан, а за владара Захумља напомиње да је кнез (*misit statim legatos cum auro et argento non modico, ut darent iurano Rassae et bano Bosnae et principi regionis Chelmanaе ut...*).⁶³ Необично прецизне титуле различитих владара у различитим областима које наводи Поп Дукљанин дају додатну тежину у прилогу мишљењу да се њему у овом делу излагања може веровати. Мајка Стефана Војислава, према Дукљанину, била је кћерка рашког великог жупана Љутомира, а после смрти свога мужа Драгимира (брат дукљанског краља Владимира, убијен 1016), склонила се са мајком код ујака у Босну, где је Стефан Војислав отхрањен.⁶⁴

Такође нема потребе сумњати у Дукљанинов сажет податак о Бодиновом освајању Босне и именовању извесног Стефана за бана, које се обично датира око 1081–1085. године. И то је, уосталом, потврда да је Босна све до последњих деценија XI века, била засебна политичка творевина под влашћу свога бана.

Могуће је, дакле, закључити да босански банови почињу своју самосталну владавину последњих деценија X века. Од тог времена некада јединствена Србија полако почиње да се распада на две геополитичке целине — Рашку и Босну. Рама, како излази на основу Попа Дукљанина, није припадала Босни, већ је улазила у област Подгорја, где су се преплитале зоне утицаја дукљанских и српских владара.⁶⁵ У IX веку она је по свој прилици припадала Србији, али са јачањем Дукље крајем X века, изван број жупа које наводи Дукљанин формирао је посебну географску целину — Подгорје — под управом неког од чланова дукљанске кнежевске (доцније краљевске) куће.

В. Ђоровић је одавно упозорио да је жупа Рама припадала Рашкој, односно Рашком Подгорју.⁶⁶ Ослонац за овакво тумачење, поред података из Летописа Попа Дукљанина, пронашао је Ђоровић у два занимљива топонима североисточно од Коњица, у подручју Радобоље према Босанској планини — Рашка страна и Рашки Дол.⁶⁷ Кључно питање односи се на време уласка Подгорја, макар једним његовим делом, у државни организам Босне. У првим деценијама XIV века јављају се жупе Рама и Неретва као области под влашћу босанског ба-

⁶³ Ljetopis, 88.

⁶⁴ Ljetopis, 86.

⁶⁵ С. Ђурковић, „Насељени градови“ Константина Порфирогенита и најстарија територијална организација, ЗРВИ 37 (1998) 26–28, закључио је да Дукљаниново Подгорје представља новину, јер се ни као назив ни као политичка целина не јавља у изворима, мада су жупе, из којих би требало да се састоји, неоспорно реалне. Тако би Дукљаниново Подгорје одговарало подручју средњовековног Загорја и јужног дела „Крштене Србије“ Константина Порфирогенита.

⁶⁶ Ђоровић, Хисторија, 157.

⁶⁷ Ibid. 122.

на.⁶⁸ Загорје се, такође у исто време када Неретва и Рама, рачуна у област под влашћу босанског бана. У свакој од поменутих области налази се кнез. Понекад су позната и имена ових кнежева.⁶⁹

Будући да се Рама јавља у титулатури угарских владара тридесетих година XII века, поуздано се може рећи да је део Подгорја, односно жупе са севера ове области, допао под власт босанског бана пре тог времена. Ширење Босне у том правцу изгледа да је забележио и Поп Дукљанин. Наиме, после смрти дукљанског краља Бодина, један од претендената на престо, Кочапар, уз помоћ рашког жупана Вукана, привремено је запосео Зету, али се, сазнавши да Вукан и њега намерава да уклони, склонио у Босну. Тамо се оженио кћерком босанског бана. Недуго затим, погинуо је ратујући у Захумљу.⁷⁰ Изгледа да је Вукан после Бодинове смрти покушао да наметне своју власт у неким од делова дукљанске краљевине и да потчини оне обласне господаре који су до тада признавали врховну власт Дукље. Кочапар је у тим сукобима за рачун босанског бана очигледно ратовао у Захумљу, па би се могло рећи да је у то време дошло до сукоба у Подгорју, које од тог тренутка почиње да се распада на делове под влашћу рашког жупана или босанског бана.

Како проистиче на основу писања Попа Дукљанина, последњих година владавине је рашки велики жупан Вукан водио прилично активну спољну политику. Његова кћерка је била удата за унука краља Бодина, Владимира, који је постао краљ Дукље.⁷¹ Владимира је отровала Јаквинта, дванаесте године његове владавине, на наговор неких људи који су били непријатељи Вуканови. Све ово упућује на закључак да је Вукан био у добрим односима са својим зетом. И Владимиров наследник, Јаквинтин син Георгије, био је рашки савезник, будући да се испред претендента, Грубеше, склонио у Рашку. Седам година доцније, уз помоћ Рашана, Георгије је вратио краљевство, док је Грубеша погинуо под Баром. Међутим, брат покојног Грубеше, Драгило, упао је у Подгорје и задобио Никшић *et alias plurimas iupanias*.⁷² Уз подршку дукљанског краља Драгило је извршио упад у Рашку и освојио је. Тамо је нашао Уроша у тамници, у коју су га бацили његови сродници, ослободио га и поставио за жупана.

На основу описа догађаја у Дукљи током прве две деценије XII века, могуће је закључити да је после смрти два моћна владара, дукљанског краља Бодина и рашког великог жупана Вукана, дошло до сукоба између различитих претендената, током којих је веома широка област била захваћена — Зета, Подгорје, Травунија, Захумље и Рашка. На основу податка о сужањству Урошевом, јасно је да је после Вуканове смрти он био наследник, затим свргнут па поново постављен на место великог жупана.

⁶⁸ *Thalóczy*, Studien, 14.

⁶⁹ *Ibid.* 8, 14, 24.

⁷⁰ Ljetopis, 99, „...in bello mortuus est in Chelmani[a].“

⁷¹ Ljetopis, 99.

⁷² Ljetopis, 101–102.

Према византијском писцу Јовану Кинаму, Срби су 1127–1129. године заузели Рас и побунили се против Византинаца.⁷³ Угарски извори јасно пишу о савезништву Угара са српским владарем Урошем (*Uron augustalem comitem ac Macedonie provinciam*), који је своју кћер Јелену дао за жену угарском престолонаследнику, принцу Бели (Бела II, 1131–1141).⁷⁴ Такође, угарски извори који говоре о угарско-византијском сукобу, не помињу само Византинце као непријатеље, већ и Рашане и Бугаре.⁷⁵ Стога, угарско-српски савез, потврђен браком између Јелене и Беле, остварен је после утаначења мира између Византије и Угарске 1129. године. Током трајања византијско-угарског рата 1127–1129. године, Срби су се подигли на устанак, вероватно рачунајући на угарску помоћ. Борбе су окончане пре 1129. године и Срби су претрпели пораз, а један део народа расељен је у околину Никомедије.⁷⁶

Српски велики жупан Урош I, како следи на основу Летописа Попа Дукљанина, Кинама и Хонијата, узео је веома активног учешћа у политичким збивањима која су потресала велики део Балканског полуострва. Он је био укључен у династичке борбе у околним српским кнежевинама, пре свега у Дукљи, а потом и у сукобе између Угарске и Византије. Очигледно је да је тежио самосталности и измицању испод византијске врховне власти. Тражећи снажног савезника он га је нашао у угарском краљу, за чијег је синовца-престолонаследника удао своју кћер Јелену. Јелена је као српска принцеза могла младожењи да донесе мираз из Србије, који је у средњем веку чинила земља, односно нека од области земље из које је долазила невеста. Жупа Рама је била саставни део Рашког Подгорја и као таква припадала Рашкој и била под врховном влашћу великог жупана Уроша. Стога се намеће закључак да је Рама у титулатуру угарских владара могла ући оног тренутка када је Бела II Слепи постао угарски краљ, а то је било 1131. године. Отуда се током наредна два столећа Рама и не изједначава са Босном, јер она није првобитно припадала Босни. Доцније, ширењем босанске државе, можда већ за владавине бана Борића (око 1150–1165), Рама је била укључена у оквире Босне. Пошто су угарски владари већ имали у својој титулатури Раму, могли су на тај начин потоњи угарски владари да искажу своје претензије и на Босну. Била је то дуготрајана борба која је праве плодове донела тек у XV веку, када је Угарска коначно успела да се наметне као најјачи заштитник босанског владара у сам сумрак средњовековне босанске државе.

⁷³ Cinami, 12.9 – 10.

⁷⁴ Chronicon pictum Vindobonense, ed. E. Szentpétery, Scriptorum rerum Hungaricarum I, Budapest 1937, 443; Joannis de Thwroc, 175; Antonius de Bonfinis Rerum Hungaricarum decades V, Fontes 31, Sophia 2001, 137 – 138.

⁷⁵ Petri Ransani Epitome rerum Hungaricarum, Fontes 31, Sophia 2001, 175; Joannis de Thwroc, 175.

⁷⁶ Nicetae Choniatae Historia, rec. I. Bekker, Bonn 1835, 23.4 – 23.15; Византијски извори за историју народа Југославије IV, уред. Г. Остџорогски — Ф. Баршић, Београд 1971, 116–117.

Tibor Živković

RAMA IN THE ROYAL TITLE OF THE HUNGARIAN KINGS

The region (župa) of Rama was enlisted in the official title of the Hungarian kings around 1138, as it is known from an official document. The exact answer to the question under which circumstances it happened has never been reached. It is most probable that Rama was not just other name for Bosnia as it was proposed in historiography, neither was a part of Bosnia conquered by military action of the Hungarian king around 1135. Having in mind that Rama was a part of the principality of Raška during the Early Middle Ages, it is quite possible that Rama became part of the official title of the Hungarian kings through some direct connections between ruling families of Hungary and Raška. The most probable answer could be reached through the examination of these relations. Namely, a daughter of Raška's župan, Uroš I, Helena, was married to the Hungarian crown prince Bela in 1129, when Rama was, most probably, part of Helena's dowry. When the crown prince became king of Hungary in 1131, Rama was included in his royal title. Later on during the Middle Ages Rama became part of Bosnia giving ground to the Hungarian kings to claim whole Bosnia as their heritage.